

***Bânet Süûd* Üzerine Yazılan Şerh-Hâşiye Geleneğinde İbn Hişâm Şerhinin Kurucu Rolü**

Şeyma Gülsüm Önder*

Öz

Ka'b b. Züheyr (ö.24/645), *Bânet Süûd* ve *Kasidetü'l-Bürde* adlarıyla bilinen kasidesini, peygamberden özür dileyip onu övmek için yazmıştır. Konusu ve edebî üslûbu ile dikkat çeken bu kaside üzerine birçok şerh, hâşiye, tahmis ve taştîr kaleme alınmıştır. Yazılan bu eserler arasında İbn Hişâm (ö. 761/1360) şerhi, aldığı atıfların çokluğu, yaygın etkisi, Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682)'nin hâşiyesi, el-Lahmî eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) ve Cemâleddin el-Ümyûti (ö. 790/1388)'nin ihtisâr çalışmaları ile öne çıkmıştır. Bu makalenin iddiası, İbn Hişâm'a ait *Bânet Süûd* şerhinin, *Kasidetü'l-Bürde* şerh-hâşiye geleneğindeki kurucu rolünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle *Bânet Süûd* kasidesinin yazılış gayesi ve muhtevasını içeren bir giriş yapıldıktan sonra birinci başlıkta, İbn Hişâm şerhinin içeriği ve önemine dair bilgi verilmiştir. Son olarak ikinci başlıkta İbn Hişâm şerhini diğer *Bânet Süûd* şerhleri arasında öne çıkaran özellikler üzerinde durulmuş, *Kasidetü'l-Bürde* şerh-hâşiye geleneğindeki kurucu rolü ortaya koyulmuştur. İbn Hişâm şerhinin uygulamalı bir nahiv kitabı şeklinde yazılması, ihtilâflı nahvî meselelerin tartışılıp görüş beyân edilmesi gibi kendine özgü bir takım özelliklerine işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, *Kasidetü'l-Bürde*, Şerhu *Bânet Süûd*, Şerh, Hâşiye.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7534-3580>, seyma91onder@gmail.com

The Constructive Role of Ibn Hishām's Sharḥ in the Tradition of the Sharḥ Written on *Bānat Su'ād*

Abstract

Ka'b ibn Zuhayr (d. 24/645) wrote his poem, known as *Bānat Su'ād* and *Qasīdat al-Burda*, to apologize to the prophet and praise him. Many commentaries (sharḥ), annotations (ḥashiya), takhmīs and tashtīr have been written on this poem, which attracts attention with its subject and literary style. Among these written works, the sharḥ of Ibn Hishām (d. 761/1360), the abundance of citations he received, his widespread influence, the ḥashiya of al-Baġdādī (d. 1093/1682) and mukhtaṣar of al-Laḥmī (d. 790/1388) and al-Umyūti (d. 790/1388) on it. The claim of this article is to reveal the constructive role of Ibn Hishām's sharḥ in the tradition of *Qasīdat al-Burda* sharḥ. In this study, after an introduction including the purpose and content of the poem, information will be given about the content and importance of Ibn Hishām's sharḥ. In the final chapter, the features that make this sharḥ stand out among the other *Bānat Su'ād* commentaries will be emphasized, and its constructive role in the *Qasīdat al-Burda* commentary tradition will be revealed. It will be pointed out that it is written in the form of an applied syntax book, and some peculiar features of it, such as discussing and expressing opinions on controversial syntax issues.

Keywords: Arabic Language and Literature, *Qasīdat al-Burda*, Sharḥ *Bānat Su'ād*, Sharḥ, Ḥashiya.

الدُّورُ التَّأْسِيسِيُّ لشرحِ ابنِ هشامٍ في تَقْلِيدِ الشُّرُوحِ عَلَى قَصِيدَةِ بَانَتْ سَعَادَ

المُلخَص

كتب كعب بن زهير (ت. ٢٤ هـ) قصيدته المعروفة باسم *بانَتْ سعاد* و *قصيدة البردة* للاعتذار للنبي والثناء إليه. تمت كتابة العديد من الشروح والحواشي والتخميسات والتشطيرات على هذه القصيدة التي تجذب الانتباه بموضوعها وأسلوبها الأدبي. ومن بين هذه الأعمال المكتوبة تميز شرح ابن هشام النحوي (ت ٧٦١ هـ) بتعدد الاستشهادات التي وردت إليه وانتشار تأثيره و وجود الحاشية لعبد القادر البغدادي (ت. ١٠٩٣ هـ) المكتوبة عليه والمختصر المهمي لعالمي اللحمي الشاطبي (ت. ٧٩٠ هـ) وجمال الدين الأميوطي (ت. ٧٩٠ هـ). والهدف من هذا البحث هو الكشف عن الدور التأسيسي لشرح ابن هشام لقصيدة البردة. ومن هذا المنطلق، في المبحث الأول سيتم تقديم معلومات حول محتوى وأهمية شرح ابن هشام بعد المقدمة التي تتضمن الغرض من قصيدة بانَتْ سعاد ومحتواها. وفي المبحث الثاني سيتم التأكيد على الميزات التي تجعل شرح ابن هشام بارزا بين شروح بانَتْ سعاد الأخرى، وبعده سيتم الكشف عن دورها التأسيسي في تقليد الشروح على قصيدة البردة. وأخيرا سيشير البحث إلى أن شرح ابن هشام كُتب حسب منهجية الكتب النحوية التطبيقية، وبعض السمات المميزة له، كالمناقشة والتعبير عن الرأي في مسائل نحوية مثيرة للجدل.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية وبلاغتها، قصيدة البردة، شرح بانَتْ سعاد، الشرح، الحاشية.

Giriş

Muhadramûn dönemi şairlerinden olan Ka‘b. Züheyr’in¹ Hz. Muhammed’e övgü temalı kasidesi, Bânet Süâd ve Kasidetü’l-Bürde adlarıyla tanınır. Kaynakların zikrettiğine göre, kendisinden önce Müslüman olan kardeşi tarafından, peygambere düşmanlığı nedeniyle uyarılan Ka‘b, huzura gelerek Bânet Süâd kasidesini okur ve bağışlanma diler.² Bunun ardından peygamber, Ka‘b’ı affeder ve üzerindeki hırkayı çıkararak ona hediye eder. Nitekim kaside, hırka manasına gelen *bürde* ismini yukarıdaki hadiseden alır. Kasidenin bir diğer ismi Bânet Süâd ise ilk mısraının *بَانَتْ سَعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَبْتُوْلٌ* (Süâd uzaklara gitti; kalbim şimdi çok üzgün) dizesi ile başlamasına binaen verilmiştir.³

Her ne kadar Kasidetü’l-Bürde ismiyle bilinen Muhammed b. Sa‘îd el-Bûsîrî’ye (ö. 695/1296 [?]) ait bir başka kaside olduğu yaygın olarak kabul edilse de bu konuda yapılan araştırmalar, *bürde* yani hırka isminin, peygamberin kendisine hırka hediye etmesi nedeniyle Ka‘b b. Züheyr’in kasidesine ait olduğunu zikreder. Aynı şekilde kaynaklar, Bûsîrî’nin kasidesinin *bürde* değil *bür’e* olması gerektiğini zira onun bu kaside vesilesiyle felç hastalığından kurtulduğunu rivayet eder. Nitekim *bürde*, hırka anlamına gelirken *bür’e* kurtuluş manasına gelir.⁴

¹ Ka‘b b. Züheyr’in hayatı ve edebi kişiliği için bk. Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü’l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1345/1927), 17/82-91; Hanna Fâhûrî, *el-Câmi‘ fi tarihî’l-‘edebi’l-‘Arabî el-‘edebü’l-‘kadîm* (Beyrut: Dârü’l-Cil, 1406–1986), 1/401-407; Şevki Dayf, *Tarihü’l-‘edebi’l-‘arabi: el-‘asrû’l-İslâmî*. (Kahire: Dârü’l-Ma‘ârif, 1910), 2/83-88; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi: Sadru’l-İslâm Dönemi (01-41/622-661)* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 2/167-170.

² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhâkî, *Delâilü’n-nübüvve ve ma‘rifetü ahvâli sâhibi’ş-Şerî‘a*, thk. Abdülmü’tî Kal‘acî (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405/1985), 5/207-209; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf Zürkânî, *Şerhu ‘alâ Mevâhibi’l-ledüniyye*. (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996), 4/50-57; Hüseyin Bürâml, *Mahtûtatu Şerhi Kasidetü Bânet Süâd li Ebi Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Hişâm el-Ensarî (h.761/708): Tahkîk ve Dirâse* (Cezayir: Cami‘atü Muhammed Haydar, Doktora Tezi, 2017), 21; Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir Bağdâdî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi Bânet Süâd li İbn Hişâm*, thk. Nazîf Muharrem Hoca (Beyrut: Dârü’n-Neşr, 1400/1980), 1/70; Kenan Demirayak, “Kasidetü’l-Bürde Ka‘b b. Züheyr”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 24/567.

³ Bağdâdî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi Bânet Süâd*, 1/19.

⁴ Bağdâdî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi Bânet Süâd*, 1/70.

Ka'b'ın klasik câhiliye üslubu ile yazdığı Bânet Süâd adlı kasideyi, edebiyat tarihçileri genellikle nesib, tasvir, medih bölümlerine ayırarak inceler. Şair, 14 beyitlik ilk bölüme Süâd ismiyle bilinen sevgiliden ayrı düşme ve onun bıraktığı hatıralara bakıp duyduğu üzüntüden bahsederek başlar. Ardından hayalperest, arzularının peşinde koşan biri olması nedeniyle sevgilisinden şikâyet eder. Kasidenin ikinci bölümünde klasik şiirde âdet olduğu üzere ayrıntılı deve tasvirleri vardır. 21 beyitten oluşan bu bölüm, diğer iki bölüme nazaran kasidenin en yoğun bölümüdür. Son bölüm olan medih ise yaklaşık 10 beyittir. Kasidenin aslını oluşturan bu bölümde şair, peygamberden af dileyerek onu över. Ardından peygambere yardım eden Ensâr'ı da methederek şiirini sonlandırır.⁵

Kasidetü'l-Bürde, ilk iki bölümünde kullanılan sevgilinin ayrılığı ve binek tasviri gibi câhiliye şiir üslubu ile Peygamber ve Ensâr'a övgü gibi İslâmî unsurları bir arada bulundurması yönüyle dikkat çeker. Ayrıca Demirayak ve Fâhûrî'nin de belirttiği üzere -şairin peygambere düşmanlığı nedeniyle ölümle tehdit edilmesi sonucu yaşadığı- ölüm korkusu, hüznün, endişe, ümitsizlik gibi birçok psikolojik unsuru barındıran kasidede yer alan Süâd gibi temaların sembol olmasının kuvvetle muhtemel oluşu, onun dikkate değer bir diğer özelliğidir.⁶

İslam kültüründe, önemini Peygambere övgüsünden alan, sıhhati konusunda şüpheye mahal vermeksizin, yaygın etkisi günümüze kadar devam eden Bânet Süâd kasidesinin yazılışından sonraki dönemlerde önemli İslam âlimleri tarafından üzerine şerh, hâşiye ve ihtisar çalışmalarının yapılması, onun İslam kültüründeki değerini ortaya koyan kuvvetli bir delil olma özelliği taşır. Nitekim kaside üzerine yapılan çalışmalar arasında el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), *Katru'n-Nedâ* gibi önemli nahiv eserleri ile bilinen dil âlimi İbn Hişâm en-Nahvî, Celâlüddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) ve Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 328/940)'nin şerhleri, *Hizânetü'l-Edeb* eseri ile tanınmış dil bilgini Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin hâşiyesi ile Cemaleddin el-Ümyûtî ve Muhammed el-Kefevî (ö. 1168/1757)'nin muhtasarlara zikredilebilir.

Genelde İslâmî kültürde özelde ise Türk kültüründe büyük ölçüde iz bırakan Bânet Süâd üzerine yazılan Türkçe şerhler de konunun önemine binâen zikredilmelidir. Bunlar arasında 'İsâmüddîn Üsküdârî (ö. 1203/1789 [?]), Eyyüp

⁵ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 2/170-180; Fâhûrî, *el-Câmi'*, 1/407-408.

⁶ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 2/180-180; Fâhûrî, *el-Câmi'*, 1/409-410.

Sabri Paşa (ö. 1308/1890), Abdurrahman er-Rûmî (ö. 1009/1595), Seyyid Ahmed Raûfî el-Üsküdârî'ye (ö. 1170/1756-57)⁷ ait Türkçe şerhler bulunmaktadır. Eserler Osmanlıca olup transkripsiyonları yapılmamıştır. Bunların yanında Bânet Süâd kasidesi, birkaç defa Türkçeye çevrilerek dinî ve edebî bir eser niteliğinde Türk İslam edebiyatına kazandırılmıştır.⁸

Bu makalede, mevcut şerhler arasında aldığı atflar ve üzerine çeşitli hâşiye ve muhtasarların yazılması ile şerh-hâşiye geleneğinde öne çıkan İbn Hişâm şerhinin, *Bânet Süâd* literatüründeki kurucu rolüne işaret edilecektir. Ayrıca şârihinin usta bir nahivci olmasının da şerhe kattığı zenginliğe değinilecektir. Nitekim *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*, *Muğni'l-Lebîb*, *Şüzürü'z-Zeheb* gibi nahiv alanında önemli eserleriyle bilinen İbn Hişâm'ın yine kıraat, fıkıh usulü, tefsir, hadis gibi diğer İslami ilimlerle ilgili eserler veren çok yönlü bir âlim oluşu, kaleme aldığı *Bânet Süâd* şerhinin önemini artıran faktörlerden biridir.

1. Şerhu Bânet Süâd Eserinin Muhtevası ve Özellikleri

Gerek İbni Hişâm el-Ensârî'nin hayatını ele alan müstakil eserlerde gerekse konuyla doğrudan alakalı çalışmalarda *Şerhu Bânet Süâd* isimli bu eserin İbn Hişâm'a âidiyeti hususunda herhangi bir ihtilaf zikredilmez. Buna ek olarak Abdülkâdir el-Bağdâdî, bu şerh üzerine yazdığı hâşiyede, eseri sarahaten İbn Hişâm'a nisbet eder.⁹ Bu da eserin nispetinin sahih olduğunun bir diğer delili olarak gösterilebilir.

İbn Hişâm, *Bânet Süâd* şerhinin mukaddimesinde eserin telifine ilişkin aşağıda iki madde halinde verilen nedenleri zikreder.

1- Peygamberin zikrinin geçtiği bu kaside ile bereketlenmek,

⁷ Muhammet Osman Ünsal, *Kasîde-i Bürde (Banet Süâd) ile İlgili Yapılan Çalışmalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 100-105.

⁸ Türkçe tercümelemlerden yazarı belli olanlar ve olmayanlar vardır. Bunlar da manzum ve mensur olarak ikiye ayrılır. Örneğin; Kâmil Efendi'ye ait "Bânet Süâd Kasidesi Manzum Tercümesi", Sezai Karakoç'a ait "Üç Kaside: Kaside-i Bürde, Endülüs'e Ağıt, Bürüyen Kaside" başlıklı bir çevirisi vardır. Bilgi için bk. Ünsal, *Kasîde-i Bürde (Banet Süâd) ile İlgili Yapılan Çalışmalar*, 107-110.

⁹ Bağdâdî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Bânet Süâd*, 1/19.

2-Önemli nahvî kâidelerin ve bu husustaki faydalı bilgilerin verilmesi ile Arapçayı öğrenen talebelere yardımcı olmak¹⁰.

Yukarıda zikredilen maddelere göre, İbn Hişâm'ın eserini telif nedenlerinden ilki, bürde kasidesinin şöhret bulma ve üzerine telif eserler yazılma sebebi olarak da görülen Peygambere yapılan övgüdür.

Şerhu Bânet Süûd'ın yazılma nedenlerinden ikincisi, nahiv öğretiminde kullanılmak üzere kural ve kaideleri daha öğretici bir şekilde anlatmaktır. Bu durum şârih İbn Hişâm'ın kullandığı “...«عَلَّمَ بِأَنَّ...» (bil ki...); “...«عَرَفَ أَنَّ...» (bil ki...); “...«انْتَبَهَ إِلَى...» (şuna dikkat et!...); “...«رَكَزَ عَلَى...» (buraya odaklan!..) gibi ibarelerde açıkça görülmektedir. Buna, İbn Hişâm şerhinden aşağıdaki örnek verilebilir:¹¹

"وَأَعْلَمُ أَنَّ النَّبِيَّ مُسْتَمِلٌ عَلَى أَرْبَعِ جُمَلٍ: الْأُولَى: "أَرْجُو" وَقَاعِلُهُ وَلَا مَحَلَّ لَهَا لِأَنَّهَا مُسْتَأْنَفَةٌ،
وَالثَّانِيَةُ...."

“Bil ki bu [12. beyit] beyit dört cümle içerir. Birincisi, “dilerim” fiili ve failidir, bu cümlelerin irabda mahalli yoktur çünkü müste’neftir. İkincisi...”

Şârih burada *bil ki* emri ile fenkale¹² üslubunu kullanarak beyti nahiv kurallarına göre açıklar. Cümledeki fiil ve fail gibi öğeleri gösterir ve irabını yapar. Ayrıca cümle yapısına bakarak cümle çeşitlerinden müste’nef türüne girdiğini belirtir. Verilen örnekte de açıkça görüldüğü üzere, öğretici üslubu ile İbn Hişâm şerhi, aynı zamanda uygulamalı bir nahiv kitabı olarak değerlendirilebilir.

İbn Hişâm, takriben 200-250 sayfadan oluşan *Şerhu Bânet Süûd* isimli eserinde, kasidede geçen muğlak kelimelerin açıklamasını vermekle yetinmeyerek cümlelerin irabını da yapar. Buna kasidenin aşağıdaki beytinde geçen بَانَتْ kelimesi ile ilgili açıklamaları örnek verilebilir:

مُنِّيْمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُفِدْ مَكْبُولٌ

بَانَتْ سَعَادُ قَلْبِي الْيَوْمَ مَدْبُولٌ

¹⁰ Bûraml, *Mahtûtatü Şerhi Kasideti Bânet Süûd*, 116-117.

¹¹ Bûraml, *Mahtûtatü Şerhi Kasideti Bânet Süûd*, 264.

¹² Klasik eserlerde sık kullanılan ...«فُلَّتْ...» şeklinde ilerleyen sanal diyalogdur. Bk. Mehdi Cengiz, *Fahreddin er-Râzî'de Lafzın Manaya Delaleti Bağlamında Dilde Kesinlik Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2020), 72.

Suad, uzaklara gitti. Kalbim, şimdi çok üzgün; azat kabul etmeyen, bağlı bir köle gibi onun izinde.¹³

"قَوْلُهُ: "بَانَتْ" مَعْنَى بَانَ: فَارَقَ، فَلَهُ مَصْنَدَانِ¹⁴

"بَانَتْ" sözünde [geçen] بَانَ kelimesi ayrıldı anlamına gelir. [Bu kelime] İki çeşit mastara sahiptir.

Yukarıdaki örnekte "بَانَتْ" kelimesi, anlamı itibariyle açıklanmıştır. İbn Hişâm, beyitlerin açıklamasında kelimelerin anlamlarını vermekle yetinmeyip irabına dair bilgiler de zikretmiştir. Buna aynı şekilde yukarıdaki beyitte geçen "لَمْ يُفَدْ" cümlesinin irabı örnek verilebilir:

وَجُمْلَةٌ "لَمْ يُفَدْ" إِمَّا خَبَرٌ آخَرٌ، إِنْ قُلْنَا بِجَوَازِ تَعَدُّدِ الْخَبَرِ مُخْتَلِفًا بِالْإِفْرَادِ وَالْجُمْلَةِ، وَهُوَ ظَاهِرٌ إِطْلَاقِ كَثِيرٍ مِنْهُمْ. وَصَرَخَ بَعْضُهُمْ بِتَجْوِيزِهِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَإِذَا هُمْ قَرِيبًا يَخْتَصِمُونَ﴾ [النَّمْلُ: 45/27] ﴿فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى﴾ [طه: 20/20]، وَلَكِنْ أَمَا عَلِيٌّ صَرَخَ بِالْمَنْعِ.

وَأَمَّا صَفَةُ لٍ "مُنْتَمٍ" كَمَا يَقُومُ أَبُو عَلِيٍّ فِي الْجُمْلَةِ مِنْ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ.

وَأَمَّا حَالٌ، إِمَّا مِنْ ضَمِيرٍ "مُنْتَمٍ" وَهُوَ الظَّاهِرُ، أَوْ مِنْ ضَمِيرٍ "مُنْتَمٍ".¹⁵

Eğer müfred ve cümle hakkında haberin birden fazla oluşu hususunda verilen cevaz farklıdır, dersek "لَمْ يُفَدْ" cümlesi, ikinci haber olur. Bu, onlardan çoğunun (kayıtlamadan) mutlak olarak kullandıkları ifadenin zahiridir. Bazı âlimler ise buna en-Neml 27/45 ve Tâhâ 20/20 ayetleri örnek göstererek cevaz vermiştir. Bunlar: {Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler.},¹⁶ {Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!}.¹⁷ Ancak Ebû Ali, bunu caiz görmediğini açıklamıştır. Ona göre yukarıda verilen iki ayette de meydana geldiği şekilde "لَمْ يُفَدْ" cümlesi, "مُنْتَمٍ" kelimesinin sıfatı olarak gelir. Bir başka durum ise bu cümlenin hal olduğudur. Bu durumda ya "مُنْتَمٍ" zamirinden haldir ya da "مُنْتَمٍ" zamirinden hal olur. Birincisi zahirdir.

Kurân-ı Kerîm, hadis, şiir ve mesellerle istişhâdda bulunan İbn Hişâm el-Ensârî, mezkûr şerhi iki ana fasıl olarak tasarlayıp birinci bölümde; Ka'b b. Zühayr'in nesebini, Ka'b'ın ve babasının şiir alanındaki dehasını, Hz. Ömer'in Ka'b'ın babası Zühayr'i diğer şairlere takdim edişini, Ka'b b. Zühayr'in bazı

¹³ Osman Keskiöglü, "Ka'b b. Zühayr ve Kaside-i Bürde", *Diyanet İlmî Dergi* XIV (1975), 99.

¹⁴ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasidetü Bânet Süâd*, 134.

¹⁵ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasidetü Bânet Süâd*, 144.

¹⁶ *Kur'an Yolu* (Erişim 26 Haziran 2021), en-Neml 27/45.

¹⁷ *Kur'an Yolu* (Erişim 26 Haziran 2021), Tâhâ 20/20.

şüirlerini, Ka‘b’ın Müslüman olma kıssasını, kardeşi Büceyr ile mektuplaşmasını ve son olarak Bânet Süâd kasidesinin telif nedenini anlatır.¹⁸

İkinci bölümde ise ilk olarak kasidenin aruzunu ve darbını tespit edip birinci beyti takti‘ eder. Yine bu bölümde kasidenin içerdiği teşbibi, Süâd’a götürecekt devenin vasfını, koğucuların sözlerini, Peygamberden özür dileyip ardından Müslüman olmasını kısa bir özet şeklinde sunar. Daha sonra kasidenin her beytine detaylı olarak yer veren İbn Hişâm, beyitlerde geçen kelimelerin manalarını, irap vecihlerini ve belağat özelliklerini anlatır.

İbn Hişâm, şerhin mukaddimesinde "...her beytin arkasından lügat, mana ve irap yönünden müşkil olan kelimeleri açıklayarak..." sözüyle takip edeceği metod hakkında kısaca bilgi verir.¹⁹ Kitabının başında zikrettiği bu metoda genellikle sâdik kalan şârih lügat, irap ve mana açısından beyitleri incelerken bazen lügat ve i‘râb konusunda açıklama yaptıktan sonra beytin manasına değinmeksizin konuyu bitirir. İlk yedi beytin şerhinin kitabın yaklaşık dörtte birine tekabül etmesi, şerhin dikkat çeken özellikleri arasındadır. Bazen kasidenin herhangi bir beytinde geçen kelimenin manasını açıklarken asıl konuyu bırakarak istişhâd olarak zikrettiği şüirin de manasını açıklama ihtiyacı duyar.²⁰ İbn Hişâm açıklamasını yapacağı beyitte geçen kelimelerin lügavî anlamlarını, arkasından nahivle alakalı konuları ve son olarak anlamın daha açık ifadesi için ihtiyaç duyulan edebî sanatları gösterir. Bununla beraber bu sıralamayı her zaman takip etmediği, bazen kelimenin irabını lügat manasına takdim ettiği de olur.²¹

İbn Hişâm’ın ilk yedi beyti sadece anlam cihetinden açıklama ile yetinmeden gerek nahiv kuralları gerekse de edebi sanatları vermek suretiyle uzun uzun ele alması ve bu beyitlerin şerhinin kitabın dörtte birini ihtiva etmesi, şârihin eseri uygulamalı bir dil eğitim kitabı olarak yazma gayesini en iyi şekilde ortaya koyar. Zira şerhin amacı yalnızca kasidenin, mana açısından incelenmesi ve içerdiği edebi zenginliğe işaret olsaydı nahiv kaideleri ve i‘rab gibi konular ikincil hedef olarak kısaca verilirdi. Ayrıca ihtilaf içeren nahiv kurallarına değinilmez ve bunlar hakkında herhangi bir görüş beyanında bulunulmazdı. Buradan da

¹⁸ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasideti Bânet Süâd*, 116-122.

¹⁹ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasideti Bânet Süâd*, 116.

²⁰ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasideti Bânet Süâd*, 142.

²¹ Örnek olarak Metbûl (مَتْبُولٌ) ve Mütteyyem (مُتَّيِّمٌ) kelimeleri için bk. Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasideti Bânet Süâd*, 139-141.

anlaşılacağı üzere İbn Hişâm ilk yedi beyitte nahiv inceliklerini öğretici bir üslupla, örnekler verip tartışarak ele aldıktan sonra tekrara düşmemek için diğer beyitleri kısaca açıklar. Nitekim fiil, fail, meful gibi birçok temel gramer ögesi veya isim ve fiil cümlelerine ait kaideler, bütün beyitlerde tekrarlanmaktadır. Bu durumda ilk yedi beytin şerhin dörtte birine tekabül edişi anlamlı hale gelmektedir.

Yukarıda delilleri zikredilen tespitimizi destekleyecek şekilde, bir eserin şerh edilmesinde çeşitli gayeler olduğuna değinen Kâtip Çelebi, bu gayeleri üç madde halinde zikreder. Buna göre Çelebi, ilk olarak bir eserin şerh edilme nedenleri arasında eserin veciz bir üslupla yazılmasından dolayı ilmî çevrelerce rahatlıkla anlaşılmasına rağmen, ilme yeni başlayanlar için daha açıklayıcı olması gerekliliğine değinir. İkinci olarak şerh edilen eserin, yazıldığı alanın dışında farklı bir ilme konu olan terimler veya bilgiler içermesi durumunda, bunlara ilişkin açıklamaların yapıldığı şerh yazımını zikreder. Üçüncü olarak, müellifin eseri yazarken kendi bildiği bir şeyi, anlaşılır olduğunu düşünerek eksik kıyaslarla yazmasının neden olduğu kapalılığın giderilmesi için ortaya çıkan şerh yazımı gelir. Son olarak, metnin farklı anlamlara muhtemel olması durumunda, bu anlamların zikredilmesi ve bunlar arasında bir tercihte bulunulması nedeniyle şerh kaleme alınmasından söz eder. Bunların dışında kalsa da Çelebi, şerhlerde müellifin hataları ve haziflere yer verildiğini de zikretmekte fayda görür.²²

Çelebi'nin ilk şerh yazım nedeni olarak zikrettiği, ilme yeni başlayanlar için esere açıklayıcılık kazandırma gayesi, daha önce İbn Hişâm'ın şerhini yazma sebepleri arasında zikredilmiş ve buna ilişkin bir örnekte verilmiştir. Bir şerhin yazım amaçlarına dair Çelebi'nin yukarıda saydığı üç maddeyi makalesinde zikreden Cengiz, bu maddelere ek olarak metnin doğrudan veya dolaylı irtibatı olan diğer bir takım işlevleri şu şekilde sıralar:

Zor kelimelerin zabtıyla ilgili bilgi vermek, zamirlerin merciini tespit etmek, ismi işaretin neyi işaret ettiğini söylemek, edebi sanatları açıklamak, kural ve kaideleri ta'îl ve tevcih etmek, farklı görüşleri zikretmek, nüsha farklılıklarını tespit edip

²² Kâtip Çelebi, *Keşf ez-zünûn* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 36-38. Kâtip Çelebi'nin söylediklerini krş. Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1376/1957), 1/14.

gerekiyorsa bunlarla ilgili yorum yapmak, kelimelerin etimolojisine dikkat çekmek ve ihtilafı meselelerde tercihte bulunmak.²³

İbn Hişâm şerhi, öğreticiliğinin yanı sıra Cengiz'in yukarıda zikrettiği şerh yazım nedenleri ışığında da değerlendirilebilir. Buna göre ilk olarak şerhte zor kelimelerin zabtıyla ilgili bilgi verildiği görülmektedir. Buna yukarıda zikri geçen birinci beyitte yer alan "مُنْبُوتٌ" kelimesi örnek verilebilir. Beytin şerhini yaparken bu kelimenin açıklamasına sıra geldiğinde kelimenin irabı ile ilgili bilgi verirken aynı zamanda kelimeye hareke koyar.

وَقَوْلُهُ: "مُنْبُوتٌ" خَبْرٌ ثَانٍ عِنْدَ مَنْ أَجَارَ تَعُدُّدَ الْخَبْرِ.²⁴

[Beyitte geçen] "مُنْبُوتٌ" haberin birden fazla oluşuna cevaz verenlere göre ikinci haberdur.

İbn Hişâm, aynı zamanda kelimeleri açıklarken kelimenin anlam ve kullanım farklarını gösteren furûk ilminden de istifade eder. Buna İbn Hişâm'ın şerhinden Bânet Süâd kasidesinin ilk beytinde geçen "قَلْبٌ" kelimesine ilişkin açıklamaları örnek verilebilir.

Kalbin dört manası vardır: Birincisi gönüldür: Ayette {kulağımı ve kalbini mühürlediği} el-Câsiye 45/23²⁵ şeklinde gelir. Burada kastedilen budur. Değişmesinden dolayı "kalb" olarak isimlendirilmiştir. Kalbin gönülden daha özel olduğu da söylenir. Buna {Yemenliler geldi. Onlar kalpleri en ince olanlardır. İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir} hadisi örnek verilir. Burada kalpler, incelikle; gönüller ise yumuşaklıkla nitelenir. Kalbin ikinci anlamı ise akıldır. Buna {Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır.} Kâf 50/37²⁶ ayeti örnek verilir. Kalbin üçüncü anlamı, her şeyin saf halidir. Buna {Her şeyin bir kalbi vardır ve Kuran'ın kalbi de Yasin'dir} hadisi örnek verilir. Dördüncü anlamı ise, mastar anlamıdır.²⁷

Kelimelerin anlamlarına yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere geniş olarak değinen İbn Hişâm, aynı şekilde kasidede geçen zamirlerin ve ism-i işaretlerin neyi gösterdiğini belirtirken diğer yandan kelimelerin etimolojisine de dikkat çeker. Buna İbn Hişâm'ın kasidenin kırk dördüncü beytini şerh ederken ismi

²³ Mehdi Cengiz, "Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi", *İmam Birgivi'nin İzharu'l-Esrâr İsimli Kitabı Bağlamında Bir Şerh ve Hâşiye Literatürü Değerlendirmesi*, ed. Ahmet Ali Çanakçı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 3/711-712.

²⁴ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasideti Bânet Süâd*, 140.

²⁵ *Kur'an Yolu* (Erişim 26 Haziran 2021), el-Câsiye 45/23.

²⁶ *Kur'an Yolu* (Erişim 26 Haziran 2021), Kâf 50/37.

²⁷ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasideti Bânet Süâd*, 137-138.

işaretin gönderme yaptığı kişinin Hz. Peygamber olduğuna dair açıklaması örnek verilebilir.²⁸

لِذَلِكَ أَهَيْبٌ عُنْدِي إِذْ أَكَلِمُهُ وَقِيلَ إِنَّكَ مَنُوبٌ وَمَسْئُولٌ

Kendisi ile konuştuğum zaman, bana; sen suçlusun, sen sorumlusun, diyecek olursa, nazarımda en heybetli manzara bu olacaktır.²⁹

Lâm, ibtidâ içindir. Kendisinde önce takdiri bir kâsem gelmiş olma ihtimali vardır. Çünkü bağlam bunu gerektirir. Buradaki ismi işaret ise Rasûlullah'a gönderme yapar.³⁰

İbn Hişâm, şerhinde yukarıdaki bilgilere ek olarak kasidede geçen edebi sanatları tespit etme hususunda oldukça gayret gösterir ve bu konuda kendisinden önce yazılmış şerhlere de sıkça başvurur. Edebi sanatların zikrine aşağıdaki beytin şerhinde geçen ifadeler örnek verilebilir:

إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيْفٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ مُهَيَّئٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْئُولٌ

Şüphe yok ki Rasûlullah, dünyayı aydınlatan, şerri kesip atmak için çekilmiş Allah'ın keskin kılıçlarından bir kılıcıdır.³¹

Yukarıdaki örnekte İbn Hişâm, bu beyitte bulunan edebi sanatı Tebrîzî'den nakille açıklar. Aşağıdaki ifadelerinde görüldüğü üzere yukarıdaki beyte ait edebi sanatı tartışır.

“Kılıcı istiare olarak getirdi” dedi ve bitirdi. Bu, iki beyanın ıslahıdır. Ancak istiare değil teşbih-i müekked diye isimlendirilir. Zira belagatçıların ekserisine göre, istiarenin şartı müşebbehin hazfidir.”³²

İbn Hişâm, edebi sanatların yanı sıra şerhinde ayrıca ihtilafı sarf ve nahiv meselelerini zikrederek bunlar arasında tercihte bulunur. Bu da onun eserini önemli kılan şerh yazım nedenlerinden biridir. Sarf ile ilgili konuları ele almasına örnek olarak ikinci beytin şerhi verilebilir:

وَمَا سَعَادُ غُدَاةَ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلُوا إِلَّا أَعْنُ غَضِيضُ الطَّرْفِ مَكْحُولٌ

²⁸ Bûraml, *Mahtûtatu Şerhi Kasîdeti Bânet Süâd*, 85.

²⁹ Keskiöğlü, “Ka‘b b. Züheyri ve Kaside-i Bürde”, 101.

³⁰ Bûraml, *Mahtûtatu Şerhi Kasîdeti Bânet Süâd*, 359.

³¹ Keskiöğlü, “Ka‘b b. Züheyri ve Kaside-i Bürde”, 101.

³² Bûraml, *Mahtûtatu Şerhi Kasîdeti Bânet Süâd*, 368.

Süüd artık yok; ayrılık sabahı inleyen bir ceylan gibi sürmeli gözlerinin mağrur ve müstağni bakışlarıyla yad ellere göçtü.³³

İbn Hişâm yukarıda verilen beyitteki غَدَاة kelimesini açıklarken şunları söyler:

غَدَاة kelimesine dair birkaç mesele vardır. Bunların ilki, onun العَشِيِّ yani akşam vakti kelimesinin zıddı olmasıdır. Allah Teâlâ, “Sabah, akşam Rablerine dua edenler” el-En‘âm 6/52³⁴ ve el-Kehf 18/28³⁵ buyurmaktadır. Burada “saat” ve “gün” kelimelerinde olduğu gibi zaman belirleme kastedilir...

Sabah vakti (غَدَاة) kelimesinin burada “akşam vakti” (العَشِيِّ) kelimesinin mukabili olarak kullanıldığına dikkat et! Dolayısıyla bu, Ka‘b’ın beytinde de muhtemel bir durumdur.

İkinci Mesele: Kelimenin vezni harekeli olarak فَعْلَةٌ şeklinde gelir. Lame‘l-fiili vav’dır. Çoğulu konusunda âlimlerin görüşü "غَدَوَاتٌ" şeklindedir. Naziri ise "صَلَاةٌ/صَلَوَاتٌ" ve "رَكَاتٌ/رَكَوَاتٌ" kelimeleri ve cemileridir. Çünkü fiilin açılımı "غَدَوْتُ" şeklinde gelirken mastarı "غَدْوَةٌ" olur.

Arapların "فَلَانٌ يَأْتِينَا بِالْغَدَايَا وَالْعَشَايَا" sözlerine gelecek olursak, Cürcânî “Tekmile” eserinin şerhinde ve İbn Sîde *Ebyâtü’l-Cümel* şerhinde bu cümlede geçtiği üzere "الْغَدَايَا" kelimesindeki ya harfinin burada عَشَايَا kelimesi ile uyumu nedeniyle geldiğini söyler.

Burada doğru olan, izdivaç için yapılan, yalnızca غَدَاة kelimesine cemi olarak غَدَايَا kelimesinin gelmesidir. Çünkü bu kelime (غَدَاة), "قَضِيَّةٌ" ya da "وَصِيَّةٌ" gibi olan "عَشِيَّةٌ" kelimesinin aksine bu cemiye (الْغَدَايَا) almaz. Burada kelimenin (الْغَدَايَا) sonundaki ya (يَا) ilavesi, cemi yapıldıktan sonra gelir ki bu da "غَدَاة" kelimesinin lame‘l fiili olan vav’dan değil; "فَعَالِلٌ" vezninin hemzesinden dönüşmüştür.³⁶

Görüldüğü gibi İbn Hişâm, yukarıdaki açıklamalarında sarf ile ilgili bir konuda uzmanların görüşlerini paylaşarak kendi tercihini “*Doğrusu şudur ki...*” şeklinde ifade eder. O, bu metodu kasidenin birçok beytinde geçen nahiv meselelerine uygular. Buna, yukarıda zikri geçen birinci beyitte geçen "مَتِيمٌ" kelimesini şerh ederken cümlede iki tane haber bulunmasının cevazına dair verdiği bilgiler örnek gösterilebilir. Bu anlamda onun eseri, sadece bir şerh değil aynı zamanda nahiv alanındaki uzmanlığını sergilediği öğretici bir nahiv eseridir. Bu da onun şerhini öne çıkaran bir diğer özelliğidir.

³³ Keskiöglü, “Ka‘b b. Züheyr ve Kaside-i Bürde”, 99.

³⁴ *Kur’an Yolu* (Erişim 26 Haziran 2021), el-En‘âm 6/52.

³⁵ *Kur’an Yolu* (Erişim 26 Haziran 2021), el-Kehf 18/28.

³⁶ Bûraml, *Mahtûtatü Şerhi Kasideti Bânet Süüd*, 148-149.

İbn Hişâm'ın şerhinde aynı şekilde nahiv ile ilgili ihtilaflı meselelerin nakline, altıncı beytin şerhinde geçen *لو* ve kullanımına dair bilgiler örnek verilebilir:

أَكْرَمُ بِهَا خَلَّةٌ لَوْ أَنَّهَا صَدَقَتْ مَوْعُودَهَا أَوْ لَوْ أَنَّ النَّصِيحَ مَقْبُولٌ

Süâd, sözünde dursa, vadini yerine getirirse ya da öğüt dinleseydi, ne güzel olurdu.

İbn Hişâm bu beyitte geçen *لو* den sonra gelen *أَنَّ* ve *سِلا* cümlesi konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğundan söz ederek üç görüşten bahseder. Kûfeliler, Zeccâc (ö. 311/923) ve Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin savunduğu ilk görüşe göre, *أَنَّ* ve devamındaki *سِلا* cümlesinin "ثبت" şeklinde takdir edilen mahzup bir fiilin faili olduğu kabul edilir. Cümleye sabit olma anlamını kazandıran şeyin ise *bizatihi* *أَنَّ* harfî olduğu kanaatini taşırlar.³⁷ Diğer yandan Basra ekolüne mensup âlimlerin çoğunluğunun savunduğu ikinci görüşe göre *لو* den sonra gelen cümlelerin hazfedilmesi gibi *أَنَّ* ve *سِلا* cümlesinin de haberi vücûben hazfedilmiş mübteda olması muhtemel görülür. Diğer yandan İbn Usfûr (ö. 669/1270)'un Basra ekolü âlimlerinden naklettiği üçüncü görüşe göre *أَنَّ* ve devamında gelen *سِلا* cümlesi, haberi olmayan mübteda kabul edilir. Son olarak dördüncü bir görüş zikreden Müberred (ö. 286/900) ise üçüncü görüşü caiz görürken öte yandan bu yapının fail de olabileceğini söyler.³⁸ Görüldüğü üzere İbn Hişâm, konu ile ilgili görüşlerin hepsini zikrederek nahiv bilgisini beytin şerhi üzerinden ortaya koyar.

İbn Hişâm, ayrıca nahiv alanında kendisinden önceki çalışmaları inceleyip bazı hususlarda diğer nahivcilerle tartışır. Bunun yanı sıra, eserleri ile eğitim-öğretimde de en verimli yönetime ulaşmayı hedefler. İbn Hişâm'ın övgü ile anılan bu başarısı, keskin ve eleştirel zekânın yanı sıra disiplinli çalışması ile üslûbunun güzelliğinden kaynaklanır. Eserlerinde genellikle nahiv otoritelerinin görüşlerine yer vermekle kalmaz aynı zamanda bunlar arasında tercihlerde bulunur. Bazen de ihtilaflı meselelerde kendi özgün fikirlerini ortaya koyar.³⁹

Gerek Bânet Süâd şerhinin incelenmesi sonucu elde edilen bulgular gerekse de İbn Hişâm'ın nahiv alanındaki uzmanlığının ehillerince övgü dolu sözlerle kendisine tevdi edilmesi eserinin literatürdeki konumuna üstünlük

³⁷ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasıdeti Bânet Süâd*, 204.

³⁸ Bûraml, *Mahtûtatı Şerhi Kasıdeti Bânet Süâd*, 205.

³⁹ M. Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/74.

sağlarken diğer yandan şerhine yapılan atıflar, kendisinden sonra gelenlerin, eserin değerini ortaya koyan ifadeleri ve üzerine hâşiye yazılması gibi durumlar, diğer şerhler arasında ona ayrı bir imtiyaz sağlamaktadır.

2. *Şerhu Bânet Sü'âd*'ın Şerh-Hâşiye Geleneğindeki Yeri

Şerhu Bânet Sü'âd, daha önce de zikredildiği gibi müellifi tarafından dinî ve öğretici gayeler ile yazılmış bir eserdir. Aynı zamanda beyitlerin açıklamalarında doyuruculuğun yanı sıra uygulamalı bir nahiv kitabının ihtiva edeceği lügavî birikime sahip olması yönüyle *Bânet Sü'âd* şerhleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bunlara ek olarak İbn Hişâm şerhi, kendi dönemi ve sonrası için diğer şerhler arasında en çok okunan ve istifade edilen eser haline gelmiştir.

İbn Hişâm'ın *Şerhu Bânet Sü'âd*'ına büyük önem veren İslam âlimleri, bu eser üzerine birçok hâşiye ve ihtisar çalışması yapmıştır. Kuşkusuz bu çalışmalar arasında Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin hâşiyesi gerek zikri geçen şahısların biyografisi gerekse Arap dili açısından önemli bir yere sahiptir.

Bağdâdî'nin İbn Hişâm şerhine yazdığı iki ciltlik hâşiyesi, müellif mukaddimesinden sonra Ka'b b. Zühayr'in kısa biyografisi ve muallaka şiirleri hakkında bilgi verir. Daha sonra hâşiyesinde genel olarak şiir türlerinden söz ettikten sonra İbn Hişâm'ın hayatı ile birlikte şerhinden övgü dolu ifadelerle bahseden Bağdâdî'nin bu minvaldeki sözleri dikkat çekicidir.

İbn Hişâm'ın bu kitabı, hacminin küçük olmasıyla birlikte diğer eserlerinde bulunmayan hatta benzeri kitaplarda dahi olmayan önemli mebhasları, ince nükteleri, eşsiz tahkikleri, şaşılacak tetkikleri, düzgün delilleri, dakik meseleleri içermektedir. Şundan şüphe duymuyorum ki İbn Hişâm bu şerhinde peygamberî nurdan bir lem'a almamış olsun...⁴⁰

Bağdâdî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, ilmî anlamda doyurucu bir eser olarak gördüğü İbn Hişâm şerhini ihtisar eden İslam âlimi Kefevî de bu eser hakkında şunları söyler:

Kullar arasında eşsiz olarak nitelendirilen *Bânet Sü'âd* isimli kasidenin bulunmaz inciler ve eşsiz faydalar içerdiğini, her beytinin altından ırmaklar akan fesahat bahçeleri olduğunu, her lafzının saadetin anahtarı olduğunu, manalarının gökyüzünün yıldızları olduğunu ayrıca karanlıklarda ışık olan Hz. Muhammed (s.a.s.)'in övgüsünü içerdiğini görünce bununla beraber nahivcilerin şeyhi, belîğ ve fasihlerin cemali olan İbn Hişâm'ın -Allah onun derecesini yükseltsin- bu kasideye yaptığı geniş şerhin haşv, tatvîl ve ta'kid'den hali olmayıp izah ve tecrid'e muhtaç olmakla beraber

⁴⁰ Bk. Bağdâdî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Bânet Sü'âd*, 1/19.

ihtisara da elverişli olduğunu görünce, bu kitabın ihtiyaç duyduğu açıklığı kazandırmaya ve ihtisar etmeye karar verdim.⁴¹

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Kefevî, İbn Hişâm şerhinin bir takım zorlukları olduğuna ve bazı konuların uzun ve detaylı anlatıldığına değinmekle birlikte onun, ihtisar edilmek suretiyle daha anlaşılır hale gelmesi için çaba sarf edilecek kadar faydalı bir eser olduğuna inanmıştır. Aynı şekilde bu eseri ihtisar etmeye değer gören bir diğer İslam âlimi Ümyûtî ise yazdığı muhtasarın mukaddimesinde İbn Hişâm'ı ve şerhini öven şu sözleri sarf eder:

Bu eserle, zamanının eşsiz ve biricik ismi, *Hüccetü'l-Edeb*, Araçların tercümanı hocamız Cemâleddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed Abdullah b. Hişâm el-Ensari'nin Bânet Süâd ismi ile bilinen Ka'b b. Züheyr b. Ebi Sülmâ'nın (ra) Resulullah'a yazdığı kasideden ince eleyip sık dokuyarak meydana getirdiği şerhin bir ihtisarını yazmayı amaçladım."⁴²

Yukarıdaki ifadeleriyle Ümyûtî de diğer zikri geçen âlimler gibi İbn Hişâm şerhinin öneminden övgü ile bahseder. Dolayısıyla İbn Hişâm şerhi, diğer *Bânet Süâd* şerhleri arasında yoğun dilbilimsel içeriği, üslubu, öğreticiliği ile birçok övgüler alan bir eser olmasının yanı sıra *Bânet Süâd* külliyyatında üzerine en fazla hâşiye ve ihtisar çalışmalarının yapıldığı eser olmuştur. Bu durum, eserin *Bânet Süâd* literatüründeki kurucu rolüne işaret eder. *Bânet Süâd* hâşiye ve ihtisar çalışmaları aşağıda verilmiştir.

1-) İbn Hişâm'ın öğrencilerinden olan İbrahim b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî (ö. 790/1388), hocasının kaleme aldığı *Şerhu Bânet Süâd* isimli bu eseri, mukaddimesinde belirttiği üzere yeni başlayanlar için ihtisar eder. Bu şerhin İbn Hişâm vefat etmeden önce kaleme alındığı, "*Allah onun ömrünü uzatsın.*" ifadesinden anlaşılmaktadır. Lahmî, muhtasar çalışmasında İbn Hişâm'ın mukaddimesinde belirttiği lügat, irap ve manadan taviz vermeksizin asıl kitaba bağlı kalır. Kitabın büyük çoğunluğunda öncelikle kelimelerin tahlili, ardından irabı yapılarak son olarak da beytin manasının verilmesi şeklinde İbn Hişâm'ın takip ettiği metodun aynısı uygulanır. Hatta son üç beyitte İbn Hişâm çoğunlukla

⁴¹ Mehdi Cengiz, *Muhammed el-Kefevî ve Muhtasaru Şerhi Bânet Süâd İsimli Eserinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 44.

⁴² Cemaledin el-Ümyûtî, *Şerhu Bânet Süâd*, thk. Yunus Leşheb (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1437/2016), 174.

uyguladığı metodu terk edip ilk olarak manayı açıklayınca, el-Lahmî de bu metodunu bırakıp ilk olarak beytin manasını açıklar.⁴³

2-) Zeynüddin Abdülaziz b. Muhammed b. Halîl de dokuz varaklık oldukça kısa bir ihtisar çalışması yazar. Zâhiriyye kütüphanesinde bulunan bu nüsha 6464 numara ile kayıtlıdır.

3-) Muhammed b. Hâc Hamîd el-Kefevî'nin kaleme aldığı eser, İbn Hişâm şerhine yapılan diğer ihtisar çalışmalarından üslubunun akıcılığı, manayı ihlal edici kısaltmaların olmayışı, İbn Hişâm'ın bazı görüşlerini eleştirmesi ve şerhe yaptığı ilave bilgiler yönüyle ayrı bir yere sahiptir.⁴⁴

4-) Abdülkadir el-Bağdâdî, İbn Hişâm'ın bu şerhi üzerine oldukça hacimli bir hâşiye kaleme alır. Bağdâdî, eserinde mezkûr şerhte geçen şahısların hayatı ve eserleri hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan detaylı bilgiler sunmakla kalmayıp bazı nahiv konularında İbn Hişâm el-Ensârî'ye ciddi eleştiriler yöneltir. Bağdâdî'nin bu hâşiyesi Nazif Hoca tarafından neşredilmiştir.⁴⁵

5-) Cemâleddin el-Ümyûti, İbn Hişâm'ın şerhi üzerine seksen dört sayfalık bir muhtasar kaleme alır. Eserin mukaddimesinde İbn Hişâm'ın ilminin yüceliğinden ve şerhinin faydasından bahseder. Daha sonra kasidenin ilk beytinden başlayarak bazı yerlerde İbn Hişâm'ın şerhinden aldığı görüşlerden tercihte bulunurken bazı yerlerde ise kapalı gördüğü yerleri açıklamayı uygun görür.

İbn Hişâm şerhi üzerine yukarıda zikredilen hâşiye ve ihtisar çalışmalarının yapılmış olması, onu diğer şerhler arasında öne çıkarır. Bu da onu, Bânet Süâd kasidesi üzerine yazılan şerh geleneğinde kendisine başvurulmuş ve esas alınan kurucu bir eser haline getirir. Nitekim, el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), Osmanlı ulemâsından ise Necîb Efendî, Eyüp Sabri Paşa gibi âlimlerin kaleme aldıkları şerhler üzerine herhangi bir hâşiye ve ihtisâr çalışması tespit edilememiştir. Dolayısıyla İbn Hişâm şerhi, yalnızca bir açıklama kabilinde yazılmış olsaydı,

⁴³ Ziyâüddîn Hamza Abdüsselâm el-Ğül, *Muhtasaru Şerhi Bânet Süâd ve i 'râbuhe li-İbrahim b. Muhammed b. Abdürrahim el-Lahmî* (Gazze: Câmîatu'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 246-249.

⁴⁴ Kefevî şerhinin özellikleri için bk. Cengiz, *Muhammed el-Kefevî ve Muhtasaru Şerhi Bânet Süâd İsimli Eserinin Tahkiki*, 45-46.

⁴⁵ Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir Bağdâdî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Bânet Süâd li İbn Hişâm*, thk. Nazif Muharrem Hoca (Beyrut: Dârü'n-Neşr, 1400/1980)

üzerine hâşiye veya ihtisar çalışmaları yapılacak kadar önemli görülmezdi. Daha önce ifade edildiği üzere şârihinin, İbn Hişâm gibi önemli eserlere imza atmış usta bir nahiv âlimi olmasının da şerhin ilgi görmesinde büyük bir etkisi vardır. Nitekim İbn Hişâm, eserde nahiv kaidelerini tartışarak bunlara kendi görüşü ile cevap verir.

İbn Hişâm şerhini, diğer şerhler içerisinde öne çıkaran bir diğer husus İbn Hişâm'a yapılan itirazlardır. Nitekim şerhin hâşiye veya muhtasarlarında bazı konularda İbn Hişâm'a çeşitli itirazlar yapılır. Bu da şerhin dikkate alındığı ve önemli görüldüğüne işaret eder. Örneğin, Kefevî, *Şerhu Bânet Süâd*'a yazdığı muhtasarda İbn Hişâm'ı "*İbn Hişâm böyle demiştir ama doğrusu şudur*" diyerek çeşitli konularda eleştirir. Aşağıdaki alıntı buna örnek verilebilir:

"...İkinci beyitte geçen, sesinde ğunne olan anlamına gelen (أَعْنُ) kelimesinin mahzûf mübtedanın haberi olan (ظِي) kelimesinin sıfatı olduğunu anlatırken, mahzûfün tayinini belirleyen karine konusundaki tartışma gösterilebilir. İbn Hişâm bu mahzûf olan mevsufun karinesi olarak ğunne lafzının (ظِي) kelimesiyle olan ğalebe-i istimali olduğunu söylerken, el-Kefevî, mahzûf olan mevsufun karinesinin makam olduğunu zikreder."⁴⁶

İbn Hişâm'ın şerhinde geçen açıklamalara yalnızca Kefevî değil, ona hâşiye yazan Bağdâdî de bir takım itirazlarda bulunur. Buna "فَمَا تَدُوْمُ" (böylece devam etmez.) ifadesinde İbn Hişâm'ın ف harfi için yalnızca sebebiyet ifade ettiğini söylemesi üzerine Bağdâdî'nin, hâşiyesinde İbn Hişâm'ın ismini zikrederek onun bu görüşüne ف harfinin aynı zamanda bir atıf harfi olduğunu delilleriyle göstermek suretiyle itiraz etmesi örnek verilebilir.⁴⁷

İbn Hişâm'ın şerhinin *Bânet Süâd* şerh-hâşiye geleneğinde kurucu bir eser olduğunu gösteren bir diğer delil ise, aldığı atıfların çokluğudur. Üzerine yazılan hâşiye ve muhtasarların çokluğunun yanı sıra bu şerh, Bağdâdî, Süyûtî gibi çok önemli âlimlerden atıflar almıştır. Örneğin, Celaleddîn es-Süyûtî, Bânet Süâd kasidesine ayrı bir şerh yazmış olmasına rağmen, Tebrîzî'ye sadece 5 yerde atıf yaparken İbn Hişâm'a 14 yerde atıf yapmıştır.⁴⁸ Bu da İbn Hişâm şerhinin diğer şerhler arasında ön plana çıkan kurucu bir eser olduğunu göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.

⁴⁶ Cengiz, *Muhammed el-Kefevî ve Muhtasaru Şerhi Bânet Süâd İsimli Eserinin Tahkiki*, 50.

⁴⁷ Bk. Bağdâdî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Bânet Süâd*, 1/7.

⁴⁸ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Künhü'l-murâd fî beyâni Bânet Sü'ad*, thk. Mustafa 'Alyân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2005), 507.

Sonuç

Ka'b b. Züheyr, Peygamberin kendisini öldürme emrini öğrendiğinde, pişmanlığını ifade etmek için ona gelerek Bânet Süâd kasidesini okumuş ve Müslüman olmuştur. Bunun üzerine Peygamber kendisine hırkasını (bürde) hediye etmiştir. Mezkûr hikâye ile günümüze kadar gelen Bânet Süâd veya bir diğer ismiyle Kasidetü'l-Bürde üzerine birçok şerh, hâşiye, ihtisâr, taştîr ve tahmîs gibi edebi çalışmalar yapılmıştır. Kaside, Peygambere övgü temasından dolayı önemini korurken aynı zamanda yapılan çalışmalarla şerh-hâşiye geleneğinde önemli bir yer edinmiştir.

Şerh yazım geleneğinde etkisini gösteren Bânet Süâd kasidesine yazılan şerhler arasında öne çıkan İbn Hişâm şerhi, çeşitli nedenlerden dolayı kendi türleri arasında kurucu bir rol üstlenmiştir. Bu nedenle, esere yazılan hâşiye ve muhtasarların diğer *Bânet Süâd* şerhlerine göre fazla olması, İbn Hişâm şerhinin diğer şerhler arasında en fazla atf alan şerh olması, nahiv ilmi alanındaki uzmanlığını şerhinde ortaya koyması ile bazı konulardaki görüşlerine veya tercihlerine çeşitli itirazların yapılması şeklinde sıralanabilir.

Şerhinde âlimlerin üzerinde ihtilaf ettiği nahiv meselelerine ve edebi sanatlara yer veren İbn Hâşim, tartışmaların seyrini ve muhtelif görüşleri zikretmiştir. Söz konusu meselelerde kendi tercih ve görüşüne de yer verdiği şerhe hâşiye ve muhtasar yazan Bağdâdi ve Kefevî gibi âlimlerden bazı olumlu ve olumsuz eleştiriler de almıştır. Nitekim İbn Hişâm'ın şerhi, diğerlerinden farklı olarak zikredilen metodu ve muhteva zenginliği ile dikkat çekmiştir.

Şârihinin nahiv alanında otorite olması yönüyle ayrıca önem kazanan bu şerhe ve şârihine, diğer Bânet Süâd şerh, hâşiye ve muhtasarlarında özellikle Bağdâdi gibi önemli dilcilerin eserlerinde yer verilen övgüler de İbn Hişâm şerhinin kurucu rolüne işaret etmektedir. Bu bağlamda, literatürde önemli bir yere sahip olan İbn Hişâm şerhinin, *Bânet Süâd* şerh-hâşiye geleneğinde kurucu eser olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir. *Hâşiye 'alâ Şerh-i Bânet Süâd li İbn Hişâm*. thk. Nazîf Muharrem Hoca. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'n-Neşr, 1400/1980.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi'ş-Şerî'a*. thk. Abdülmü'ti Kal'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Büraml, Hüseyin. *Mahtûtatü Şerhi Kasîdeti Bânet Süâd li Ebi Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensari (h.761/708): Tahkik ve Dirâse*. Cezayir: Cami'atü Muhammed Haydar, Doktora Tezi, 2017.
- Cengiz, Mehdi. "Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi". *İmam Birgivi'nin İzhârü'l-Esrâr İsimli Kitabı Bağlamında Bir Şerh ve Hâşiye Literatürü Değerlendirmesi*. ed. Ahmet Ali Çanakçı vd. 3 Cilt. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Cengiz, Mehdi. *Fahreddin er-Râzi'de Lafzın Manaya Delaleti Bağlamında Dilde Kesinlik Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2020.
- Cengiz, Mehdi. *Muhammed el-Kelevî ve Muhtasarı Şerhi Bânet Süâd İsimli Eserinin Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Çelebi, Kâtib. *Keşf ez-zünûn*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Dayf, Şevki. *Tarihü'l-edebi'l-'Arabi: el-'Asrû'l-İslâmî*. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1910.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi: Sadru'l-İslâm Dönemi (01-41/622-661)*. 2 Cilt. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009.
- Demirayak, Kenan. "Kasîdetü'l-Bürde Ka'b b. Zühayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24/567. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Fâhürî, Hanna. *el-Câmi' fî tarihî'l-edebi'l-'Arabi el-Edebü'l-Kadîm*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1406/1986.
- Ğül, Ziyâüddîn Hamza Abdüsselâm. *Muhtasarı Şerhi Bânet Süâd ve i'râbuhe li-İbrahim b. Muhammed b. Abdürrahim el-Lahmî*. Gazze: Câmî'atü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec. *el-Eğânî*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 19 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, 1345/1927.
- Keskioğlu, Osman. "Ka'b b. Zühayr ve Kaside-i Bürde". *Diyanet İlmi Dergi* XIV (1975).
- Kur'an Yolu (Erişim 26 Haziran 2021). <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Özbalıkcı, M. Reşit. "İbn Hişâm en-Nahvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 20/74. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Künhü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Sü'ad*. thk. Mustafa 'Alyân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2005.
- Ümyûtî, İbrahim b Muhammed b Abdürrahim b İbrahim b Yahya Cemaleddîn. *Şerhu Bânet Süâd*. thk. Yunus Leşheb. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2016.
- Ünsal, Muhammed Osman. *Kasîde-i Bürde (Banet Süâd) ile İlgili Yapılan Çalışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1376/1957.

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf. *Şerhu 'alâ Mevâhibi'l-Ledüniyye*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1417/1996.